

MYRIOKEPHALON SAVAŞI (17 EYLÜL 1176) AÇISINDAN KONYA BAĞIRSAK BOĞAZI'NIN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ*

GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE KONYA BAGIRSAK PASS IN TERMS OF BATTLE OF MYRIOKEPHALON (SEPTEMBER 17, 1176)

Mehmet Akif CEYLAN*

Öz

Bu makalede Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) ve Konya Bağirsak Boğazı coğrafya disiplini, özellikle de konum ve rölyef elemanları bakımından nispeten detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Savaşı anlatan temel kaynaklarda geçen coğrafi tasvirler, bilgiler ve veriler ayrı ayrı analiz edilmiş, irdelenmiş ve daha sonra farklı ölçekli haritalar, uydu görüntüleri ve yerinde yapılan arazi gözlemleriyle bir bütün olarak değerlendirilerek sonuca gidilmiştir. Burada özellikle savaş sahasının konumu ve savaşın cereyan tarzı ile mekân arasında doğrudan ilişkiler kurulmuştur. Böylelikle yaklaşık 20 yıldır yapmış olduğumuz çalışmalarda Konya Bağirsak Boğazı'nın Myriokephalon Savaşı'nın yeri olduğu birçok bilimsel delillerle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Myriokephalon Savaşı, Konya Bağirsak Boğazı, Coğrafya, Meldinis Kalesi, II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos.

Abstract

In this paper, it has been endeavored to deal with the geographical aspects of the Battle of Myriokephalon (September 17, 1176) and Konya Bagirsak Pass in a relatively detailed manner, particularly with respect to the location and relief elements. The geographical depictions, information and data contained in primary sources about the battle were individually analyzed and

---

* Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenen 841. Yıl Dönümü Münasebetiyle Myriokephalon Zaferi (Bağirsak Boğazı) Sempozyumu (16 Eylül 2017 Konya)'nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, maceylan@marmara.edu.tr

studied, and subsequently the conclusion was reached by interpreting them along with maps having different scales, satellite images, and on-site field observations as a whole. At this point, direct relations were established particularly among the location of the battlefield, progress of the battle and the site. Thus, it has been proven with many scientific evidences through studies carried out by us for approximately 20 years that the Konya Bagirsak Pass is the field of the Battle of Myriokephalon.

Keywords

Myriokephalon War, Konya Bagirsak Gorge, Meldinis Castle, II. Kiliç Arslan, Manuel Komnenos.

GİRİŞ

Milli tarihimizin önemli bir dönüm noktası olan ve 17 Eylül 1176 tarihinde¹ yapılan Myriokephalon Savaşı'nın yeriyle ilgili tartışmalar uzun bir zamandır devam etmektedir. Bugüne kadar savaş yeri olarak Denizli yöresi (Düzbel, Kûfi Boğazı, Akçay Vadisi, Çardak Geçidi), Eğirdir Gölü'nün kuzey ve doğu kesimleri (Karamık Beli, Kumdanlı Ovası, Gelendost Ovası ve Akdağ köyü civarı) ile son olarak Konya - Beyşehir arasında bulunan Bağırsak Boğazı'nın adı geçmektedir (Harita 1). Tarihte birçok medeniyete beşiklik yapan Anadolu coğrafyasının vatan haline getirilmesi yönündeki önemine binaen Myriokephalon Savaşı ve yerinin Denizli, Isparta ve Konya illerimiz tarafından sahiplenildiği ve bu bağlamda çeşitli anma etkinliklerinin yapıldığı görülmektedir.²

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre, savaşın sonucunu daha çok Bizans ordusunun manevra kabiliyetini en aza indiren coğrafi şartlar belirlemiştir. Çünkü bölgenin coğrafyasını iyi bilen ve bundan faydalanan Sultan II. Kılıç Arslan, büyük bir hazırlık dönemi geçiren kalabalık ve iyi donanımlı Bizans ordusuyla geniş bir sahada meydan savaşı veya Konya'da bir şehir savunması yapmak yerine; önceden konuşlanıp ordusuna büyük avantaj sağlayan yüksek bir arazi ve dar bir geçitte savaşı kabul etmiş ve bu stratejisinde başarılı olarak önemli bir zafer kazanmıştır.³ Başka bir deyişle savaşın sonucunu büyük ölçüde coğrafi şartlar belirlemiştir. Dolayısıyla savaşın cereyan şekli ile savaş yerinin mekân özellikleri arasında coğrafi bir ilişkinin kurulması ve ortaya konulması ayrı bir önem arz etmektedir. Nitekim savaşın yeri konusunda yaptığımız bütün çalışmalarda⁴ Myriokephalon Savaşı ile ilgili tarihi kaynaklarda geçen bütün coğrafi tasvirler, bilgiler ve veriler esas alınarak bunların yerinde gerçekleştirilen arazi çalışmalarıyla denetlenmesi yapılmıştır.

¹ Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXVII, Leipzig und Berlin, 1927, p.288-290.

² Mehmet Akif Ceylan, "Coğrafi Perspektiften Myriokephalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağırsak Boğazı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, Sayı 5, Konya, 2016, s.71.

³ Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 187, İstanbul, 2010, .s.160.

⁴ Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, "Kûfi Çayı Boğazı'nın Doğal ve Tarihi Coğrafyası", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 3, İstanbul, 2001, s.123-152; Ceylan (2010), a.e.m.; Adnan Eskikurt ve Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Zaferi (Beyşehir-Bağırsak Boğazı-Miryokephalon) 17 Eylül 1176*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015; Ceylan (2016), a.g.m.; Adnan Eskikurt, "Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, Sayı 6, Konya, 2017, s.65-93; Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, *Tarihi Coğrafya Açısından Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) ve Konya Bağırsak Boğazı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 359, Konya, 2017.

Makalede coğrafi açıdan savaşla ilgili önemli hususlar iki grupta toplanarak ele alınmıştır. Birincisi savaş yerinin coğrafi konumudur. Bu kısımda Ortaçağ kroniklerinde tespit edilen konumla ilgili doğrudan ve dolaylı coğrafi bilgiler ve verilerden hareket edilmiştir. Myriokephalon (Meldinis) Kalesi ve Hisar-ı Meldos, savaşın Türk topraklarında oluşu, Konya yakınları, Konya'ya bir günlük yürüyüş mesafesi, Bizans ordusunun yürüyüş güzergâhı, Myriokephalon kavramı, Homa (Khoma, Choma), Cybrilcymani (Çivril Çimeni), Menderes Nehri kaynakları, Tzibritze (Tzibrelitzemani) Geçidi, Tzibritze Geçidi ve Pusguse (Beyşehir) Gölü ilişkisi, Pusguse (Beyşehir) Gölü ve Selçuklu - Bizans sınırı gibi konular fazla ayrıntıya girilmeden, konu bütünlüğünün sağlanması kapsamında irdelenmeye çalışılmıştır. Çünkü bu konuya daha önce yayınlanan başka bir makalede⁵ daha geniş bir şekilde yer verilmiştir.

Harita 1. Savaşın yapıldığı ileri sürülen yerler ve İmparator Manuel'in takip ettiği güzergâh.

Makalede üzerinde durulan ikinci husus ise savaş yerinin mekân özellikleridir. Bu kısımda savaşın icra şekli ve cereyan ettiği mekânın jeomorfolojik özellikleri ve mekânın analizi ile savaş yerinin hidrografik unsurları ve bitki örtüsü ele alınmıştır. Yine tarihi kroniklerden hareketle burada özellikle; savaş yerinin dar ve uzun bir geçit; yani bir boğaz/ yarma vadi karakterinde olması, geçidin uzunluğu, genişliği, geçidin ve çevresinin topografik özellikleri,

⁵ Ceylan (2016), A.g.m.

geçidin içinde ve hatta dar kesiminde yedi adet vadi; yarık şeklinde bir jeomorfolojik oluşumun varlığı, geçidin çıkışında bizans ordusunun karargâh kurabileceği emniyet arz eden bir tepenin varlığı, geçidin içinde eylül ayı gibi kurak bir dönemde akış halinde bir akarsuyun varlığı gibi çok sayıda coğrafi tasvirler, bilgiler ve veriler Bağırsak Boğazı bağlamında irdelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Savaş yerinin tespitinde takip edilen yöntem birinci elden kaleme alınan tarihi kaynaklarda-kroniklerde geçen savaş yerinin; lokasyon (konumu), savaşın icra şekli ve cereyan ettiği mekanın jeomorfolojisi, hidrolojik özellikleri ve bitki örtüsü ile ilgili coğrafi temel veriler, bilgiler ve yer adları ayırt edilmiş ve bunlar coğrafya biliminin sağladığı imkânlarla geniş bir şekilde irdelenmiş ve değerlendirilmiştir. Savaş yerinin tespitine yarayabilecek her bir coğrafi unsurun farklı kaynaklardan, çeşitli harita ve uydu görüntülerinde de yararlanarak nispeten ayrıntılı ve objektif bir analizi yapılmış, elde edilen bilgilerin ve verilerin özellikle mekanla örtüşmesi denetlenmiş ve buradan bir sonuca ulaşılmaya gayret edilmiştir. Nitekim savaşın yapıldığı ileri sürülen bütün yerlerde (Denizli, Isparta ve Konya) farklı tarihlerde birden fazla ayrıntılı arazi çalışmaları yapılmıştır. Böylelikle savaşın oluş şeklinin mekânla örtüşüp-örtüşmediği doğrudan yerinde gözlemlenmiş ve değerlendirilmiştir. Hatta daha önce yapılan yayınlarda Denizli ve Isparta'da adı geçen yerlerin coğrafi özellikleri bakımından neden savaş yeri olamayacağı üzerinde de durulmuştur.⁶

Konya yöresinde savaşın olma ihtimali görülen yerlerde de farklı tarihlerde birden fazla ayrıntılı arazi çalışmaları yapılmıştır. Böylece Beyşehir-Derbent-Konya, Beyşehir-Kızılören-Konya ve Beyşehir-Çavuş-Karacaören-Erenkaya-Konya olmak üzere üç farklı güzergâhta savaşın cereyan şeklinin mekânla örtüşmesi doğrudan yerinde gözlemlenmiştir. Bu bağlamda özellikle Bağırsak Boğazı ve çevresinde farklı tarihlerde çok sayıda arazi çalışmaları yapılmış, savaşın icra tarzı ile mekân unsurları arasında doğrudan bir örtüşmenin varlığı gözlemlenmiş ve burasının Myriocephalon Savaşı'nın yeri olarak tespit edilmiştir.

SAVAŞ YERİNİN COĞRAFİ KONUMU

Smbat (Sëmpad) Sparapet tarafından kaleme alınan kronik, hiç şüphesiz savaş yerinin konumuyla ilgili bilgi veren önemli eserlerin başında gelir. Sparapet'in kroniğinde sayfa 626'da yer alan paragrafın birinci cümlesinde; "*Aynı*

⁶ Ceylan (2010), *A.g.m.*, Adnan Eskikurt ve Mehmet Akif Ceylan (2015), *A.g.e.*

yıl (1176'da), Konya (Iconium) Sultanı Kılıç Arslan Konya'ya uzak olmayan bir yerde, bugün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi'nin önünde Bizans İmparatoru Manuel'i hezimete uğrattı", ikinci cümlesinde ise "Sonra İmparator ile yeni bir müttefiklik antlaşması yaptı", demektedir.⁷ Birinci cümleden savaşın Konya civarında; Konya'ya yakın bir yerde yapıldığı öğrenilir. Bu kısa metinde Konya adı iki defa geçer. Dolayısıyla bu kronik, özellikle savaşın geçtiği yerin konumunu ve burada bulunan bir kale adının açık bir şekilde belirtilmesiyle önemli hale gelmektedir. Bugüne kadar Myriokephalon Savaşı ile ilgili çok sayıda çalışma ve yayın yapılmasına rağmen, her nedense dikkati çekmeyen ve hatta gözlerden uzak kalan bu kronikte Ermenice 3 (Fransızca çevirisi 4) satır olan kısa fakat çok önemli bir paragrafta savaşın yeri doğrudan açık adıyla birlikte ifade edilmiştir.

Aynı konuda Süryani Mihael'in eserinde de Smbat Sparapet'i doğrular nitelikte açık konum bilgileri vardır. Örneğin Mihael'in eserinde, "Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar. (...) [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesine geldiler", şeklinde açık konum bilgileri dikkati çekmektedir.⁸ Böylece iki önemli tarihi kaynaktan tespit edilen konum bilgileriyle savaşın, İmparator I. Manuel Komnenos'un da başlıca hedefi olup ele geçirmek istediği Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya yakınlarında yapıldığı kesinlik kazanır. Öte yandan Süryani Mihael "Konya yakınları" veya "Konya'ya uzak olmayan bir yerde" konum bilgisini de açıklar. Bu da "şehre bir günlük yürüyüş mesafesi" dir. Başka bir deyişle savaşın yapıldığı geçit, o günkü ulaşım şartlarına göre Konya şehrine yaklaşık bir günlük yürüyüş mesafesi dâhilindedir.

Savaş yerinin coğrafi konumuyla ilgili diğer bilgiler ve veriler, ayrı ayrı yan başlıklar altında aşağıda kısaca açıklanması yöntem bakımından daha uygun bulunmuştur.

Myriokephalon (Meldinis) Kalesi: Myriokephalon Savaşı'nı ele alan çalışmaların hemen tamamında savaş sahasının bir yerinde, Niketas Khoniates'in eserinde kaydetmesi⁹ sebebi ile bir kale hep aranılmış ve varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Niketas Khoniates tarafından adı kaydedilmeyen kale (muhtemelen adını bilmiyordu), savaş yerini gösteren açık işaretlerden biri olarak

⁷ Smbat Sparapet, *Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sempad*, Çev. Edouard Dulaurier, Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris, 1869, p.626.

⁸ Süryani Mihael, *Chronique De Michel Le Syrien* (ed. J. B. Chabot), Tome III, Ernest Leroux, Paris, 1905, p.371.

⁹ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret İşiltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.123.

değerlendirilmiştir. Zira o dönemde bu kale savaşın yapıldığı geçitin yanında önemli ve tanıtıcı beşeri bir yapı özelliğini taşıyordu.

Savaşın yapıldığı dönemde kale yıkık ve terk edilmiş idi. Hem Niketas Khoniates hem de Smbat Sparapet kalenin “*yıkık ve terk edilmiş*” özelliğine ortak vurgu yapmaları ayrıca dikkati çeker. Çünkü bu ortak bilgi yazarların aynı kaleden söz ettikleri görüşünü güçlendirir. Ulaşılan tarihi kaynaklarda bundan başka kale ile ilgili ayrıntılı bilgiler maalesef mevcut değildir.

Smbat Sparapet'in kroniğinin Fransızca çevirisinde Meldinis¹⁰ adıyla zikredilen kalenin adı, eserin İngilizce çeviri nüshasında Melitene¹¹, Osmanlı arşiv belgelerinde Hisar-ı Meldos; Karye-i Hisar-ı Meldos; Hisarkale şeklinde geçer. Günümüzde ise Kale Tepe veya Asar Kale diye söz edilir. Melite, Maldia, Hitit dilinden gelen bir kelimedir. Hitit metinlerini okumayı başaran Çek asıllı Alman bilim adamı Bedřich Hrozný, Melite, Maldia kelimesinin “*bal*” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹² Hisar-ı Meldos'un bulunduğu kayalık tepeye ve hemen kuzeyindeki yaylaya bugünde Balkaya, Ballıkaya denilmesi, geçmişten günümüze toponimik bir bağlantının kurulması bakımından da ayrı bir önem arz etmektedir.

Bağırsak Boğazı ve özellikle boğazın en dar kesimi, Smbat Sparapet'in bahsettiği gibi Meldinis Kalesi'nin tam önündedir (Foto 1). Kale, boğazın ortasına rastlayan Kalkımaç Tepeleri'nin yaklaşık 2 km kuzeydoğu tarafında, Körömer Deresi'nin vadisinin içinde, gözlerden ve anayoldan biraz uzak bir yerdedir. Bazı yerleşme kalıntılarının görüldüğü Kale Tepe, coğrafi bakımdan kayalık, kabaca dairevi şekilli ve asimetrik yamaçlı volkanik bir kütledir (Foto 2). Deniz seviyesinden yüksekliği 1552 m, yerel yükselti değeri ise 100 m'yi geçmektedir.¹³ Boğaz çevresinde, Yunuslar ve Derbenttekte köylerinde görüldüğü gibi bu kale ile bağlantılı farklı yapıların varlığı tespit edilmektedir.

¹⁰ Smbat Sparapet, *A.g.e.*, 1869, p.626.

¹¹ Smbat Sparapet, *Chronicle* (translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, 2005, Erişim Tarihi: 27.10.2016 (http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf).

¹² Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s.561.

¹³ Ceylan (2016), *A.g.m.*

Foto 1. Bağırsak Boğazı'nın en dar kesimi, Smbat Sparapet'in bahsettiği gibi Hisar-ı Meldos (Meldinis Kalesi)'un tam önüne tekabül etmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1483 yılına ait Maliyeden Müdevver Defteri'nde Karye-i Hisar-ı Meldos'un adı zikredilmektedir. Defterde, Müslüman ahalinin meskûn olduğu Meldos Kalesi'nden 2 sipahinin kaydı vardır.¹⁴ Karye-i Hisar-ı Meldos, yaklaşık bir asır sonra düzenlenen 1583/ 991 yılına ait Akşehir Sancağı İcmal Defteri'nde de yer alır. Bu defterde; "Timârı Mehmed an Çavuşân-ı Mir-i-miân-ı Karaman: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli", "Timâr-ı Davud: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli", "Timâr-ı Kubad: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli" şeklinde geçmektedir.¹⁵ 1583 yılında Karye-i Hisar-ı Meldos az nüfuslu meskûn bir mahal olup idari bakımdan Akşehir sancağının Çemen Eli nahiyesine bağlıdır. Söz konusu defterde Çemen Eli nahiyesinin diğer köyleri arasında bugünkü adlarıyla Yunuslar, Kızılören (Kızılviran), Değiş (Dekiş) ve Sağlık (Ağras) bulunmaktadır.

¹⁴ Doğan Yörük, "Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi (1483)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXV (40), 2006, s.193, 194.

¹⁵ Mehmet Akif Erdoğan, "Akşehir Sancağı'ndaki Dirliklerin III. Murad Devri'ndeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 1, Ankara, 1990, s. 148, 150.

Foto 2. Kale Tepe (Hisar-ı Meldos, Meldinis Kalesi)'de kayaya oyulmuş nispeten geniş sarnıçlardan biri.

Smbat Sparapet'in kroniğinin 1869 yılında Fransızca tercümesini yapan Edouard Dulaurier, 626. sayfanın dipnotunda esasen Meldinis Kalesi ile Myriokephalon Kalesi arasında doğrudan ilişki kurarak bu ikisinin aynı yer olduğunu ve kalenin Konya'nın kuzeybatısında yer aldığını açıkça ifade etmiştir. Kroniğin İngilizce çevirisinde yer verilmeyen dipnot bilgisi şöyledir: "*Iconium [Konya]'un kuzeybatısında yer alan harap Myriokephalon Kalesi'nin önünde oldu, Sultan Kılıç Arslan İzzeddin [İmparator] Manuel'i yendi, bizim yazarın [Smbat Sparapet], muhtemelen adı Ermeniler tarafından kendisine verilen, Meldinis, Melitene olarak adlandırdığı bu kale ile aynıdır.*"¹⁶ Edouard Dulaurier, 1869 yılında çevirisini yaptığı *De Michel Le Syrien* adlı kroniğin 383. sayfasının dipnotunda da "yıkık Myriokephalon Kalesi'nin Konya'nın kuzeybatısında yer aldığını"¹⁷ tekrar kaydeder.

Yukarıda kısaca bahsedilen bilgiler doğrultusunda Meldinis (Melitine) Kalesi ile Karye-i Hisar-ı Meldos, Hisar-ı Meldos, Asar Kale ve Hisarkale'nin aynı yere

¹⁶ Smbat Sparapet, *A.g.e.*, 1869, p.626.

¹⁷ Süryani Mihael, "*Extrait de la Chronique de Michel le Syrien*", Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens (Edit. E. Dulaurier), Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris, 1869, p.383.

tekabül ettiği anlaşılır. Yine tarihi kaynaklarda yıkık ve terk edilmiş özelliklerine vurgu yapılan Myriocephalon Kalesi'nin Hisar-ı Meldos'a, Tzibritze Boğazı'nun da Bağırsak Boğazı'na karşılık geldiği sonucuna varılır.

Myriocephalon Savaşı'nın Adı: Khoniates'e göre; *"Bundan sonra İmparator Khoma [Choma, Homa] ve Myriocephalon (anlamı bin kelle)'a geldi. Burası eski ve terk edilmiş bir kaledir veya orada olup bitenlerden bu adını almıştır yahut da orada bu adın ifade ettiği olay vuku bulmuştur. Çünkü bu kale yanında tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesi inmiştir."*¹⁸ Eserinde Khoniates, savaşa niçin Myriocephalon adının verildiğini ve bunun ne anlama geldiği konusunda, tartışmaya veya yoruma yer bırakmayacak ölçüde, nispeten geniş bir açıklama yapmıştır. Myriocephalon (Myriocephalum) adı, muasır kroniklerden yalnızca Niketas'ın eserinde yer alır ve iki yerde geçer. Kelime olarak Myrio bin, binlerce, cephalum ise baş, kelle, kafa gibi anlamlara gelir. Fakat kavram olarak Myriocephalon, Niketas'ın eserinde geçtiği gibi *"binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesinin indiği"* savaşın adı, savaşın yeri ve burada bulunan bir kalenin adı şeklinde anlaşılır. Bu da Bizanslılar açısından savaşın seyrini, vahametini anlatır.

İmparatorun Takip Ettiği Güzergâh: İmparator I. Manuel Komnenos'un ana hedefi, Türk milletini ortadan kaldırmak, Konya surlarını bizzat yıkmak ve Sultanı ele geçirmek şeklinde özetlenebilir. Bunu gerçekleştirmek için Niketas'ın kaydettiğine göre; *"İmparator başkentten hareketle Phrygia ve Laodikeia [Eskihisar-Denizli] içinden geçip, benim doğduğum yer olan müreffeh ve büyük şehir, eski Kolossai, şimdiki Khonai [Honaz]'a geldi. Khonai'den İmparator, Lampis üzerinden Kelainai [Dinar]'a yürüdü. Bundan sonra İmparator Khoma [Choma, Homa] ve Myriocephalon (anlamı bin kelle)'a geldi."*¹⁹ Niketas Khoniates eserinde Bizans ordusunun yol güzergâhında son olarak Kelainai (Dinar), Khoma ve Myriocephalon yer adlarını birbirinin ardı sıra kaydeder. Ancak bunların arasında başka hiç bir coğrafi nesnenin (yerleşme, göl, akarsu, dağ, ova vb) yanı sıra özellikle yakın zamanda İmparator I. Manuel tarafından güçlendirilen Denizli Homa'da bulunan Sublaion Kalesi'nden bahsetmez. Bu da savaş yerinin konumunun tespiti açısından önemlidir. Niketas Khoniates'in eserinde savaştan sonra dönüş güzergâhı ile ilgili verdiği bilgilerde de benzer bir durum tespit edilir.

Keza Ioannes Kinnamos ta İmparator I. Manuel'in 1146'da yaptığı Konya Seferi'nin dönüş güzergâhında yer adı olarak Tzibrelitzemani ve Pusguse

¹⁸ Niketas Khoniates, *A.g.e.*, 1995, s.123.

¹⁹ Niketas Khoniates, *A.g.e.*, 1995, s.123.

(Beşşehir) Gölü'nden sonra Menderes kaynaklarını kaydetmiştir.²⁰ Bunların arasında oldukça uzun bir mesafe olmasına, göl, akarsu, dağ ve yerleşme gibi bazı önemli coğrafi unsurların varlığına rağmen başka hiçbir yer adını zikretmemesi, Niketas Khoniates'in anlatımıyla doğrudan örtüşmektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili bu iki önemli tarihi kaynağın dikkate alınması gerekir. Çünkü Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un 1146 Konya Seferi'nden dönüş güzergâhı ile 1176 Konya Seferi'ne gidiş ve dönüş güzergâhı; Tzibrelitzemani-Myriocephalon Kalesi ve Menderes kaynakları arasında hemen hemen aynıdır. Başka bir deyişle güzergâhta birbirinin ardı sıra aynı yerlerin adı zikredilmektedir.

Homa (Khoma, Choma): Khoniates'in eserinde Myriocephalon Kalesi'nden önce İmparator Manuel'in geldiği yerin adı Khoma olarak geçer.²¹ Bu sebeple savaşın yapıldığı geçidin civarında Homa adını taşıyan bir yerleşmenin; idari bir ünitenin veya bir yörenin varlığı söz konusudur. Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarında Beşşehir sancağına bağlı Homa adında iki köy yerleşmesine rastlanır. Örneğin 16. yüzyıl başlarında Karaman vilayeti vakıfları arasında Karye-i Homa ve Karye-i Kiçi-Homa'nun adları geçmektedir.²² 1960'lı yıllarda yapılan değişikliklerle Büyük Homa'ya Esence, Küçük Homa'ya Yukarı Esence adı verilmiştir.²³ Denizli ilinde olduğu gibi Konya Beşşehir'de de birbirine yakın konumda Homa ve Çivril adlarıyla anılan tarihi yerleşmelerin varlığı savaş yerinin tespiti bakımından gerçekten önemli bir konum verisini teşkil etmektedir.

Ramsay, haritasında Beşşehir ve Suğla gölleri arasında kalan bölgeyi Homonades olarak adlandırmıştır.²⁴ Büyük ve Küçük Homa köylerinin bölgede yaşayan Homonades (Homonad) kavmi ile bağlantısı ve adını bu kavimden alıp almadığı konusunun aydınlatılması gerekir. Anna Kommena'nın Alexiad adlı eserinde Homa (Khoma) adları geçmektedir.²⁵ Ayrıca yörede, özellikle de

²⁰ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (Haz. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s.49.

²¹ Niketas Khoniates, *A.g.e.*, 1995, s.123.

²² Seyit Ali Kahraman, *XVI Yüzyıl Başlarında Karaman Vilayeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s.177, 190, 251, 252.

²³ *Köylerimiz (1 Mart 1968 Gününe Kadar)*, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1968, s.608, 782.

²⁴ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1960, s.366, 367.

²⁵ Anna Kommena, *Alexiad* (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996.

Bağırsak Boğazı, Kireli ve Beyşehir arasında günümüze ulaşmayan Homa adlı başka yerleşmelerin veya yer adlarının varlığı da araştırılmalıdır.

İmparator I. Manuel Komnenos'un başlıca hedefinin Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya'yı kuşatmak ve Sultanı ele geçirmek olduğu dikkate alındığında, Bizans ordusunun Kelainai (Dinar)'den sonra, kuzeybatı yönünde o dönem Bizans toprakları içinde bulunan Denizli ilinin Çivril ilçesine bağlı Sublaion (Homa, Gümüşsu)'a değil de; doğuya doğru Konya istikametinde ilerlemesi ve Beyşehir yöresindeki Homa civarına gelmesi daha doğru görünür. Çünkü Bizans ordusunun Çivril'deki Sublaion (Homa, Gümüşsu)'a gelmesiyle ilgili tarihi bir kayıt olmadığı gibi bunun açık bir nedeni ve izahı da yoktur.

Cybrilcymani (Çivril Çimeni): Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1118-1180), yakın dostu İngiltere Kralı II. Henry Plantagenet'e Myriokephalon Savaşı'nı anlattığı nispeten uzun bir mektup göndermiştir. İmparatorun doğal olarak siyasi bir üslupla kaleme aldığı mektupta; "*Türklerin Cybrilcymani dedikleri civardaki bir bölgenin dar geçitlerinin yakınına çekildiğimiz zaman*"... "*ordumuza ansızın hücum ettiler*" demektedir.²⁶ Vasiliev tarafından yapılan İngilizce çevirisinde *Cybrilcymani* şeklinde yazılan yörenin/ mevkiin ve dar geçidin adı; Rogeri de Houedene'nin Latince metninde aynı şekilde *Cybrilcymani*²⁷, fakat Benedict of Peterborough adıyla yayınlanan kronikte II. Henry'nin anlatıldığı kısımda İmparator I. Manuel'in mektubuna atfen çok az bir farkla Latince *Cibrilcymani*²⁸ olarak kaydedildiği görülür. Sözü edilen tarihi kaynaklarda, İmparator I. Manuel'in ifade ettiği geçidin ve bulunduğu dağlık yörenin adı hiçbir değişikliğe uğramadan hemen aynı biçimde yazılmıştır.

Savaşın yapıldığı geçidin ve mevki adının İmparatorun mektubunda *Cybrilcymani*; Çivril Çimeni yani çimen (kendiliğinden yetişmiş çim, çimlik ve yeşil otlak) ile doğrudan ilgisi bulunması önemli bir konum verisini teşkil etmektedir. Keza çivril, içinden gür bir suyun aktığı doğal bir geçit, boğaz, sulu bir Derbent'e²⁹ işaret ettiği gibi Beyşehir Çukurağıl köylüleri tarafından bugünde çivril, çivrilik; sulak yer, derenin aktığı yer anlamında kullanılan bir mevki adı

²⁶ Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXIX, Leipzig und Berlin, 1929-30, p.238.

²⁷ Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene* (Ed. William Stubbs), Tome II, London, 1869, p.102-104.

²⁸ Roger de Hoveden (Benedict of Peterborough), *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis (The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192)*, (Ed. William Stubbs), Tome I, Oxford, 1857, p.128.

²⁹ Bilge Umar, *A.g.e.*, s.189.

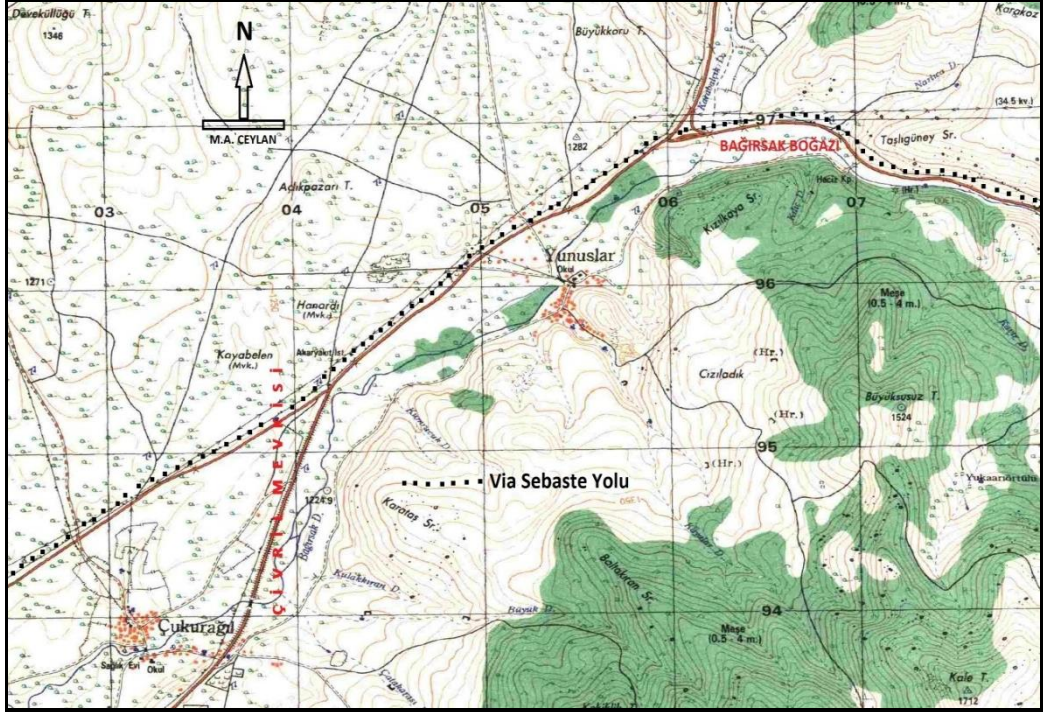
olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca ülkemizde Çivril adında yörükler de mevcuttur.

Bağirsak Boğazı'nın hemen batı tarafında Çukurağıl köyünde bugünkü karayolu köprüsünden başlayıp Yunuslar köyünde yolun batı kenarındaki petrol istasyonuna kadar uzanan yaklaşık 2 km uzunluğundaki (sınırlar bugün itibariyle) mevkiye Çivril adı verilmektedir.³⁰ Hatta mevcut tapu kayıtlarında da buradaki Çivril mevki adının halen geçtiği tespit edilmektedir (Harita 2). Myriokephalon Savaşı'na gelirken Via Sebaste Yolunu takip eden İmparator Manuel ve Bizans ordusu, Çukurağıl ile Yunuslar köyleri arasındaki Çivril mevkisinden geçerek Bağirsak Boğazı'na girmiştir. Bizans ordusu savaşın yapıldığı gün Bağirsak Boğazı'na girmeden önce büyük bir ihtimalle Çivril mevki civarında da konaklamış olmalıdır. İmparator Manuel yakın dostu İngiltere Kralı II. Henry Plantagenet'e gönderdiği mektubunda özellikle Cybrilcymani adını zikretmesi de bu bakımdan anlam kazanmaktadır.

Diğer yandan 1583 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri'nde Akşehir livasına bağlı *Çemen Eli* (Çemen İli) adında küçük bir nahiye vardır. Bu idari birimde bulunan başlıca köyler; Karye-i Hisar-ı Meldos (Asar Tepe'de), Karye-i Yunuslar, Çayır-ı Haznedar, Karye-i Kızıl Viran (Kızılören), Karye-i Yeğren (Doğanlar), Karye-i Gönence, Karye-i El Almuş, Karye-i Manahos (Anayurt), Karye-i Ağras (Sağlık), Karye-i Resul Sarayı ve Karye-i Gaziler tabii Çemen Eli'dir. Defterde Çemen Eli nahiyesinde bulunan çok sayıda çayır ve otlak gelirleri de yazılmıştır.³¹ Adı geçen defterden öğrenildiğine göre Bağirsak Boğazı ve yakın çevresi Osmanlı döneminde Çemen Eli şeklinde adlandırılması yukarıda verilen bilgilerle doğrudan örtüşmektedir. Ayrıca daha güneyde bulunan Beyşehir ilçesine bağlı Çivril köyü de eski bir yerleşme olup, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Arşivi'nde bu köyle ilgili çok sayıda kayıtlara ulaşılmıştır.

³⁰ Bu konuda verdikleri bilgilerden dolayı Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi'nden öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Mustafa Arslan'a ve Çukurağıl köyü muhtarı İsmail Hakkı Sarıkaya'ya ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Bzk. Mustafa Arslan, "On Ancient Luwian Elements in the Toponymy of the Beyşehir County, Turkey", Directions in Urban Place Name Research, 13-16 Ağustos 2009, Helsinki-Finlandiya, p.5, 6.

³¹ Mehmet Akif Erdoğan, *A.g.e.*, s.127-161.

Harita 2. İmparator Manuel'in takip ettiği Via Sebaste Yolu, Çivril Mevkisi ve Bağırsak Boğazı.

Yukarıda zikredildiği gibi İmparator I. Manuel Komnenos'un "Türklerin Cybrilcymani dedikleri civardaki bir bölgenin dar geçitlerinin yakınına çekildiğimiz zaman" ifadesinden hareketle ve ayrıca savaşlara genellikle yapıldığı yerin adının verildiğini (örneğin Malazgirt, Kosava, Çanakkale vb) de dikkate alarak, bu savaşa Türkçe bir isim olarak "Çivril Çimeni Savaşı" denilmesinin daha uygun olacağı söylenebilir.

Menderes (Nehri) Kaynakları: İncelenen dönemin önemli kaynaklarından Ioannes Kinnamos ve Niketas Khoniates'in eserlerinde *Menderes (Nehri) kaynakları* ifadesiyle neresinin kastedildiği konusunda yeterli bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Kinnamos, İmparator I. Manuel Komnenos'un Myriokephalon Savaşı'ndan önce hazırlık bağlamında, "Kendisi birkaç adamla ovalardan geçip Acıgöl civarında Lampe'ye doğru ilerledi ve Menderes Nehri'nin kaynaklarına yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (Sublaion) tekrar inşa etti"³² demektedir.

³² Ioannes Kinnamos, *A.g.e.*, 2001, s.213.

Khoniates'in bu anlatımından hareket edilirse Menderes kaynakları yöresi dar anlamda, Işıklı ve Gökgöl kaynakları ve bunların oluşturduğu oldukça geniş göl ve bataklık alanlardır.

Eğer kavramın sınırı biraz daha geniş tutulursa, Dinar yakınındaki iki büyük (Suçikan ve Düdensuyu) karstik sahalardan boşalan fay kaynağı da buraya dâhil edilebilir. Nitekim bazı yayınlarda ve özellikle tarih kitaplarında Büyük Menderes Nehri'nin başlangıç yerinin Dinar ve çevresinin kabul edildiği ve hatta haritalarda işaretlendiği görülür. Çünkü Kûfi Çayı kolu daha uzun olmakla birlikte devamlı akıştan yoksundur, buna karşılık buradan Dinar Suyu adıyla devamlı ve nispeten düzenli bir akış söz konusudur.³³ Mesela İmparator Manuel ve Bizans ordusunun 1176'da Myriokephalon Savaşı'na giderken, Niketas Khoniates'in "*Khonai [Honaz]'den imparator, Lampis üzerinden Kelainai [Dinar]'a yürüdü. Marsyas suyunun karıştığı Menderes'in kaynakları buradadır*"³⁴ ifadesi, bu durumu açıkça doğrular.

Kısaca açıklanmaya çalışıldığı üzere, Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos'un eserlerinde geçen *Menderes kaynakları ifadesiyle, coğrafi ve tarihi bakış açısıyla, Büyük Menderes havzasında Işıklı, Gökgöl ve Dinar arasında kalan saha kastedilmektedir*. Menderes kaynakları terimi, coğrafi anlamda nehrin yukarı çığırından gelen derelerin, çayların birleştiği, böylece büyük bir akarsuyu teşkil ettiği kesimi kapsamaktadır. Kûfi Çayı, Dinar Suyu, Işıklı ve Gökgöl gibi kaynaklardan gelen sular Çivril'in güneydoğusunda yer alan Işıklı Gölü'nde birleşmektedir. Büyük Menderes Nehri, bir anlamda Işıklı Gölü'nden Ege (Adalar) Denizi'ne boşaldığı yere kadar olan ana mecrayı ifade etmektedir.³⁵

Tzibritze, Tzibrelitzemani Geçidi: Kinnamos Historia adlı eserinde, İmparator Manuel ile Sultan Mesut (1116-1155) arasında 1146 yılında Konya'nın batısında, Bizans ordusunun şehrin muhasarasını kaldırıp zorunlu olarak geri çekilirken, yapılan savaşları nispeten ayrıntılı anlatmaktadır. Kinnamos kitabında; "*...Sultan onların tahriki ile eskisi gibi kaçmak istemedi ve iyi bir duruma ulaşınca, barbar dilinde Tzibrelitzemani denilen yere varmış bulunan Romalılara hücum etmek üzere acele etti. Burası diğer bütün yerlerden daha zor geçilir; sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük gruplarla yolculuk yapanlar için de zordu*"³⁶, eserin diğer bir sayfasında "*Çünkü hala düşman ülkesinin ortasındaız ve Roma sınırlarından*

³³ Mehmet Akif Ceylan, *A.g.m.*, 2010, s.162.

³⁴ Niketas Khoniates, *A.g.e.*, 1995, s.123.

³⁵ Mehmet Akif Ceylan, *A.g.m.*, 2010, s.162.

³⁶ Ioannes Kinnamos, *A.g.e.*, 2001, s.41.

çok uzaklardayız. Bunu söyledikten ve orduyu düzene soktuktan sonra doğruca önceleri halkın Skleros'a ait ama şimdi Puscuse dedikleri göle [Beyşehir Gölü] doğru yola çıktı. Ordu o dar yerden ovaya çıkıp açık alana varınca, İmparator askerlerden birine çok yüksek sesle haykırıp Türklerden birini çağırmasını emretti"³⁷ şeklinde geçidin doğrudan açık konum bilgisine yer verir.

Ioannes Kinnamos, geçidin adının açıkça Türkçe olduğunu söyler ve Τζιβρηλιτζημανι – Tzibrelitzeman(i) olarak Türkçe telaffuzuyla kaydeder.³⁸ Nicetae Choniatae'sin eserinde geçit Τζιβριτζη³⁹, aynı eserin Türkçe çevirisinde Tzibritze⁴⁰ adıyla geçmektedir. İmparator I. Manuel Komnenos'un İngiltere Kralı Henry Plantagenet'e gönderdiği mektupta ise Cybrilcymani⁴¹ şeklinde yer alır. İmparatorun ve Kinnamos'un kaydettiği geçit adının Cybrilcymani; Tzibrelitzemani olarak yazılışının benzerliği ve ayrıca her ikisinde de bunun Türkçe olduğu vurgusunun yapılması dikkati çekmektedir. Neticede bu üç önemli tarihi kaynakta aynı geçide ve bu geçidin bulunduğu yöreye ve dağlık sahaya verilen bir isim olduğu da anlaşılır. Nitekim Hendy de üç kaynakta geçen Tzibritze, Cybrilcymani ve Tzibrelitzemani adıyla zikredilen geçidin aynı yer olduğu görüşündedir.⁴²

Ioannes Kinnamos'un eserinden; Bizans İmparatoru I. Manuel'in daha önce (1146'da) Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya'ya yaptığı seferin dönüşünde Tzibrelitzemani Geçidi'nden geçtiği ve bu civarda Sultan I. Mesut ile savaşlar yaptığı, geçidin Konya'ya yakın bir konumda; Konya ile Beyşehir Gölü arasında bir yol güzergâhında bulunduğu tespit edilir. Böylelikle daha önce geçidin yeri konusunda ileri sürülen çeşitli görüşlerin ve yapılan farklı değerlendirmelerin yöre (Konya) bağlamında kati olarak bir sonuca bağlandığı söylenebilir.

Tzibrelitzemani Geçidi ve Puscuse (Beyşehir) Gölü: Tzibrelitzemani (Tzibritze) Geçidi'nin konumunun belirlenmesinde önemli verilerden biri de hiç şüphesiz tarihi kaynaklarda geçen Puscuse Gölü'dür. Gölün adı farklı kaynaklarda Pungusa, Pasgusa, Pasgusam, Pougousa vb şekillerde yazılmıştır. Ioannes Kinnamos eserinde, Puscuse Gölü'nün özelliklerinden nispeten detaylı

³⁷ Ioannes Kinnamos, *A.g.e.*, 2001, s.48, 49.

³⁸ Ioannes Cinnamus, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Ioannes Cinnamus* (Ed. Barthold Georg Niebuhr), Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1836, p.47.

³⁹ Nicetae Choniatae, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Nicetae Choniatae*, (Ed. Barthold Georg Niebuhr), Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1835, p.232.

⁴⁰ Niketas Khoniates, *A.g.e.*, 1995, s.124.

⁴¹ Alexander Alexandrovich Vasiliev, *A.g.e.*, 1929-30, p.238.

⁴² Michael F. Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p.146.

bahseder. Müellif, "İmparator Türklerin yeniden Sozopolis'e [Uluborlu] karşı saldırıya geçtiklerini duyunca, bütün ordusuyla birlikte süratle oraya yöneldi [1142]. Düşmanla karşılaşamayınca (zira Romalıların yaklaştığını duyunca kaçmışlardı) ordusunu Pasgusam [Beyşehir Gölü] denilen göle götürdü. Bu göl çok geniş ve uzundur. Suyun ortasında birbirinden ayrı yükselmiş adalar vardır; bu adaların üzerinde eskiden yapılmış kaleler bulunur"⁴³ bilgilerine yer verir.

Khoniates de "İmparator Ioannes, Phrygia kenarından geçerek Attalos'un harika şehri Antalya'ya ulaştı. Civardaki bölge ve şehirlerde düzen ve asayışı kurmak için burada bir süre kalmak fikrindeydi. Çünkü bazı yöreler Türk boyunduruğuna boyun eğmişlerdi. Bunlar arasında, hemen hemen bir deniz kadar büyük Pusguse [Karalis] Gölü de vardı. Gölün içinde, birçok yerde sudan fışkıran küçük fakat müstahkem adaların ahali Hristiyan olmakla beraber, o sıralarda kayıkları aracılığı ile Konya Türkleriyle arasında çok canlı ilişkiler sürdürmekteydiler", şeklinde Pusguse Gölü'nden söz eder.⁴⁴

Ioannes Kinnamos ve Niketas Khoniates'in eserlerinde; Konya'ya yakınlığı (kuş uçuşu yaklaşık 70 km), uzunluğu (45 km), genişliği (24 km), büyüklüğü (yüzölçümü 688.9 km²) ile çok sayıda ada (göl içinde irili ufaklı 33 ada vardır) ve ada yerleşmesinin bulunması gibi birçok ayırt edici coğrafi özellikleriyle anlatılan Pusguse Gölü'nün günümüzdeki Beyşehir Gölü'ne tekabül ettiği konusunda her hangi bir şüphe yoktur.

Selçuklu - Bizans Sınırı: Birçok kaynakta Myriokephalon Savaşı'nın Türk toprakları içinde yapıldığı konusunda açık ve kesin ifadeler mevcuttur. Bundan dolayı savaşın yapıldığı dönemde Selçuklu-Bizans sınırı nereden geçiyordu sorusu ayrı bir anlam kazanmaktadır. Süryani Mihael'in "İmparator çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerledi", ... "Rumlar, Konya yakınlıklarına ulaştılar. [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesinde geldiler"⁴⁵ ifadesi, sınır ve savaşın Türk topraklarında olduğu konusunda kesin konum bilgileri içermektedir. Keza İmparator Manuel'in İngiltere Kralı Henry Plantegenet'e gönderdiği mektubunda; "Türklerin ülkesine girer girmez savaş çılgınlıkları duyuldu. Türk askerleri bizim ordularımıza karşı her yönden saldırıya geçtiler. Bununla beraber Tanrı'nın yardımı ile onları püskürttük". (...) yine savaştan sonra, "Bütün isteklerimizi karşılamayı vaat etti ve kendi adamlarını bizim hizmetimize verdi. (...) Böylece o yerden ayrılarak, seçkin asker ve şövalyeler için en küçük bir keder

⁴³ Ioannes Kinnamos, A.g.e., 2001, s.19, 20.

⁴⁴ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.24.

⁴⁵ Süryani Mihael, A.g.e., p.371.

göstermeden, fakat Tanrı'ya şükrederek, ülkemize döndük"⁴⁶ cümleleri savaşın Selçuklu topraklarında belirli bir mesafe alındıktan sonra yapıldığının açık delilleri arasında yer almaktadır.

Aynı şekilde Niketas Khoniates'in, "Ayrıca Türkler de görünmüşlerdi ve küçük çarpışmalarla Bizanslılara saldırmaktaydılar. Bunlar Bizanslıların önlerinden giderek, bunların hayvanlarına yem bulamamaları için yol boyunca bütün meraları yakmışlar ve içecek su bulamamaları için de kaynak ve kuyuları pislemişlerdi"⁴⁷, eserin diğer sayfasında, Türklerle savaşta tecrübe sahibi olanlar ve yaşlı başlı bütün danışmanlar, "Savaşın büyüklüğünü düşünmesi, düşmanların bütünüyle bir tuzak haline getirdikleri ülkenin kolay geçilmezliğini göz önünde bulundurması... gerektiğini söylediler"⁴⁸ şeklinde verdiği bilgiler de, savaşın Türk toprakları içinde yapıldığını açıkça işaret etmektedir.

Netice itibariyle Süryani Mihael, İmparator I. Manuel, Niketas Khoniates ve Abû'l Farac gibi çok temel tarihi kaynaklarda, savaşın Selçuklu topraklarında belirli bir mesafe alındıktan sonra yapıldığı çok açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Demirkent, Ioannes Kinnamos'un eserinin tercümesine eklediği harita 2'de, Selçuklu-Bizans sınırını Beyşehir-Hoyran gölleri arasında uzanan bir hat üzerinde göstermiştir. Şüphesiz bu yaklaşım tarihi kaynaklara uygunluk ve doğruluk arz etmektedir. İşaretlenen bu güzergâhta Bağrsak Boğazı ile Yalvaç arası yaklaşık 105 km olup, karayolu ulaşımına oldukça elverişli topografyalardan geçmektedir.

SAVAŞ SAHASININ BAŞLICA RÖLYEF ÖZELLİKLERİ

Niketas Khoniates, Süryani Mihael ve Ioannes Kinnamos'un kitabında ve İmparator I. Manuel Komnenos'un mektubunda Tzibrelitzemani (Cybrilcymani, Tzibritze) Geçidi'nin, başka bir ifadeyle savaş mekânının rölyef özellikleriyle ilgili önemli tasvirler, bilgiler ve veriler tespit edilmektedir. Makalenin amacı ve kapsamı da dikkate alınarak bu tespitler aşağıda maddeler halinde görsel malzemelerle birlikte kısaca açıklanmaya çalışılmıştır:

Tzibrelitzemani Geçidi yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun ve derin bir vadidir (Foto 3). Bu vadi terimi İmparator I. Manuel'in mektubunda ve Süryani Mihael'in eserinde birer, Ioannes Kinnamos'ta iki ve Niketas Khoniates'in eserinde birçok defalar tekrar edilir. Dolayısıyla geçit teriminden bir akarsu tarafından kazılmış bir boğaz; bir yarma vadi anlaşılır. Nitekim Niketas

⁴⁶ Mehmet Abdulhalûk Çay, Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamükbeli (Myriokefalon) Zaferi, Orkun Yayınları, İstanbul, 1984, s.108-110.

⁴⁷ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.123.

⁴⁸ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.124.

Khoniates'in geçit içinde Eylül ayında akmakta olan bir akarsudan bahsetmesi, buranın bir yarma vadi olduğunu doğrular ve hatta kesinleştirir niteliktedir. Daha sonra değinileceği üzere Bağırsak Boğazı'nda aynı adla anılan ve savaşın yapıldığı Eylül ayında akış gösterebilen bir akarsu mevcuttur.⁴⁹

Diğer taraftan boğazın veya yarma vadinin uzunluğu ne kadardı? Bu sorunun cevabı İmparator I. Manuel'in mektubunda vardır. Nitekim İmparator mektubunda, "Yolun darlığı ve geçiş zorluğu yüzünden 10 mil uzunluğunda tek sıra halinde yürümeye başladık"⁵⁰ ifadesi, Bizans ordusunun savaş günü girdiği geçidin yaklaşık 10 mil uzunluğunda olduğunu ortaya koymaktadır. Yine geçidin, "upuzun" veya "uzun bir vadi" olarak tanımlandığı ve bütün Bizans ordusunu yaklaşık 70 bin asker, 3-5 bin öküz arabası vd içine aldığına ve özellikle de İmparatorun verdiği değere göre; uzunluğunun en azından 10-15 km olması gerektiği sonucuna varılır. Fakat geçit bu mesafeden de fazla uzun değildi. Yüksek yamaçlarla çevrelenen, yer yer menderi (büklümlü) uzanışlı uzun ve derin bir geçit olan Bağırsak Boğazı'nın uzunluğu yaklaşık 12 km kadardır. Başka bir deyişle İmparator I. Manuel'in belirttiği gibi Konya'ya doğru yürüyüş halindeki Bizans ordusunu içine alacak kadar genişliğe ve uzunluğa sahiptir.

Foto 3. Bağırsak Boğazı'nın Haciz Köprüsü civarında genel görünümü. Boğazın dar ve kıvrımlı uzanışı dikkati çekmektedir.

⁴⁹ Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, *A.g.e.*, 2017, s.41.

⁵⁰ Alexander Alexandrovich Vasiliev, *A.g.m.*, 1929-30, p.238.

Boğazın genişliği ise değişmektedir. Örneğin boğazın genişliği Haciz Köprüsü ile Ayvalı Dere arasında 30-40 m, Kalkımaç Tepeleri Mevkii'nde 25 m, Tekneninkafa Tepe ile Kızılbel arasında 50 m, Kızılören Ovası'ndan boğaza giriş kısmında; Kümeninbaşı Tepe'nin eteğinde 70 m kadardır. Dar kısımlarda eğimler artmakta ve boğazın yamaçları dik bir görünüm almaktadır (Foto 4). Bağırsak Boğazı'nda, Selçuklu kuvvetlerinin Bizans ordusuna yanlardan ve arkadan hücumu geçmesi, boğazın en dar yerinde Bizans kağınlarının yolu kapatması, boğazdan çıkan Bizans öncü birliklerinin, boğazın çıkışında emniyet arz eden bir tepeyi ordugâh haline getirmesi, daha sonra İmparator I. Manuel'in de çayı geçerek buraya gelmesi gibi savaşın bütün aşamaları bir bütünlük içinde gerçekleşebilmektedir.

Foto 4. Geçidin Tzibritze adı verilen en dar kesimi, Bağırsak Boğazı'nda Kalkımaç Tepeleri'nden başlayarak Kızılören Ovası'na kadar devam etmektedir.

Geçit yüksek ve geniş yamaçlarla çevrelenmiştir. Khoniates'in tasvirine göre, yamaçlar büyük bir ordunun mevzi alabileceği kadar geniş ve uzun, kaya bloklarının yuvarlanabileceği kadar yer yer sarp duvarlar halinde yükselir. Eğim değerleri de oldukça yüksektir. Süryanî Mihael'in "Üzerlerine insan ve hayvanları ezen dağlar dolusu kayalar yuvarlayan Türkler onların korktuğunu gördüler. Bu vadide iki taraftan saldırılmış bütün bu sayısız askerlerin dizleri titriyordu ve geceleyin hatlarını

yaracak kadar yakın olan Türklerin mevcudiyeti sebebiyle dışarı çıkamıyorlardı"⁵¹ şeklindeki tasvirinde savaş esnasında boğazın yamaçlarından aşağıda hareket halinde olan Bizans ordusunun üzerine kayaların yuvarlandığı anlaşılır. Bağırsak Boğazı'nın birçok yerinde yamaçlardan kayaların yuvarlanması mümkündür. Hatta boğazın yamaçlarında yuvarlanmaya hazır serbest halde büyük kaya bloklarının varlığı da müşahade edilmektedir (Foto 5).

Bağırsak Boğazı da yüksek ve geniş yamaçlarla çevrelenmiştir. Bu yamaçlarda Selçuklu ordusunun önceden mevzilenmesi, pusu kurması, lojistik destek alması, aşağıda yürüyüş halinde bulunan Bizans ordusuna yamaçlardan ok ve mızraklarla her türlü saldırıya geçmesi, üstünlük sağlaması mümkündür. Özellikle Khoniates'in, "... Türkler de gittikçe artan sayıda ve bütün güçleriyle sarp ve yüksek tepelerden, aşağıda yürüyüş halinde bulunan Bizanslıların üzerine atılarak tek tek birliklerin bağlantısını kestiler ve gittikçe artan bir cesaretle taarruzlarını sürdürdüler. ... Türkler büyük gruplar halinde Bizanslıların geçebileceği bütün yol ve patikaları tutarak geçidi tıkadılar. Dar geçit içinde sıkışan Bizanslılar birbirlerinin hareketini engelliyor ve düşmana zarar veremiyorlardı"⁵² cümleleriyle tasvir ettiği mekânın ve savaşın yapıluş tarzına tam anlamıyla uygunluk arz etmektedir.

Niketas Khoniates'in eserinin farklı sayfalarında "bu upuzun dağ geçidinden" veya "geçit dağların çöktüğü bir yerededir" gibi geçit ve çevresiyle ilgili önemli morfolojik veriler ayırt edilir. Bu morfolojik veriler, Süryani Mihael'in, "Sultanın kendisi de oradan oraya dolaştığı zorlu bir dağa gitti", ... "dağlar arasında dar ve hiç su bulunmayan bir yerde karşılaştılar"⁵³ ifadesiyle de doğrudan örtüştüğü ve iki ayrı önemli kaynağın birbirini doğruladığı dikkati çeker.

⁵¹ Süryani Mihael, A.g.e., 370-372.

⁵² Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.125.

⁵³ Süryani Mihael, A.g.e., p.370-371.

Foto 5. Bağırsak Boğazı'nın yamaçları kaya bloklarının yuvarlanabileceği kadar yer yer sarp duvarlar halinde yükselir. Boğazın yamaçlarında litolojik özelliklerden dolayı yuvarlanmaya hazır serbest halde büyük kaya bloklarının varlığı da tarihi tasvirlerle uygunluk arz etmektedir.

Daha geniş olarak alıntılandığında Niketas Khoniates; "Türkleri bu upuzun dağ geçidinden sürerek ordusuna böylece geçidi kolayca geçmek imkânını sağlamayı düşünmemiş, aksine, Türklerin tepeleri ellerinde tuttıkları, ... bütün kuburlukları boşaltmaya ve bütün oklarını fırlatmaya hazır buldukları kendisine bildirildiği halde, ... ovada yürüdüğü gibi aynı düzende geçidi geçmek istemişti"⁵⁴ diye söz eder. Burada Niketas, savaş sırasında bir Bizans askerinin sözlerini olduğu gibi aktarır: "Asker, sözlerinin olanca ağırlığını imparatora çevirerek şöyle devam etti: Sen değil misin bizi bu Tanrı'nın terkettiği dar geçide zorla tıkıştıran? Dağların çöktüğü, kayaların üzerimize düşerek bizi ezeceği bu örs içinde, bu ölüm mengenesine sıkıştıran sen değil misin? ..."⁵⁵ diye sormaktadır. Bu alıntılardan geçidin yüksek ve engebeli bir kütle üzerinde olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Tzibritze Geçidi'nden kuzeye doğru gittikçe yamaçların dikliği azalır ve topografya yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Diğer yandan geçit güneye doğru; vadi gittikçe dikleşip sarplaşır. İmparatorun mektubunda geçen

⁵⁴ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.124.

⁵⁵ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.130.

“Allah’ın yardımıyla açık araziye çıkıncaya kadar” ifadesinin de ortaya koyduğu gibi güney tarafta da geçitten çıktıktan sonra açık araziler bulunur. Kısaca belirtmek gerekirse, geçidin her iki tarafında açık; nispeten düz-hafif engebeli araziler vardır. Tarihi kaynaklarda bahsedilen bu rölyef özellikleri, Bağırsak Boğazı'nın her iki tarafında; yani Beyşehir ve Konya yönündeki kısımlarında belirgin bir şekilde müşahade edilir. Boğazın Beyşehir Yunuslar Köyü tarafına çıkışında, vadi yamaçları genişleyerek az engebeli bir rölyefe; plato yüzeylerine dönüşür. Diğer bir ifadeyle yamaçların dikliği azalır ve topografya yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır; boğazdan açık alana çıkarılır.

Niketas Khoniates, “...geçidin burasında birbiri yanında yedi adet ‘vadi’ vardır ve burada geçit biraz genişler ve hemen yine daralır. Bu ‘yarıklar’ Türkler tarafından işgal edilmiş, dikkatlice korunmaktaydı. Aslında bu civarda Türklerle dolu olmayan hiçbir yer yoktu”⁵⁶ demektedir (Foto 6). Boğazın yamacında böyle bir rölyefin varlığı, hiç şüphesiz pusu kurmayı, savunmayı, saldırıyı kolaylaştırmakta, buna karşılık boğazın geçilmesini hemen hemen imkânsız hale getirmektedir. Bizans ordusunun en fazla zayıat verdiği yerlerin başında burası olmalıdır. Tarihi kaynaktan geçen bu coğrafi kayıt, savaş yerinin belirlenmesinde şüphesiz ayırt ediciliği yüksek morfolojik verilerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Niketas Khoniates’in Historia adlı eserinin tercüme metinde verilen “yedi adet yarık, hendek” ifadesi orijinal metninde “VII adet vadi”⁵⁷ şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla arazide yarık veya hendek değil; ana vadiye açılan kabaca birbirine paralel olarak kazılmış dar ve derin tali vadiler müşahade edilmelidir. Esasen jeomorfolojik anlamda geçidin yüksek ve geniş yamaçlarında gelişen ve vadi tabanında ana akarsuya boşalan yüksek enerjili dereler, kavuşum noktasında, nispeten gevşek kayalar içinde dar ve derin vadiler ile sel yarıntılarını teşkil etmişlerdir.⁵⁸

⁵⁶ Niketas Khoniates, *A.g.e.*, 1995, s.127.

⁵⁷ Nicetae Choniatae, *A.g.e.*, 1835, p.238.

⁵⁸ Mehmet Akif Ceylan, *A.g.m.*, 2010, s.169.

Foto 6. Niketas Khoniates'in anlatımıyla Boğaz Tzibritze adı verilen kesimde daralır, sonra biraz genişler ve tekrar daralır. Bağırsak Boğazı'nda görüldüğü üzere bu tasvire uygunluk arz etmektedir.

Birbiri yanında yedi adet vadi, Bağırsak Boğazı'nın tarihi kaynaklarda Tzibritze adı verilen en dar ve derin kısmında yer alırlar. Bu vadiler, boğazın kuzey yamacında Yaylacık Tepeden (1580 m) boğaz tabanından geçen Bağırsak Çayı'na doğru gelişmiştir. Kısa mesafede 100 m'yi aşan yükselti farkı ve fazla eğim nedeniyle yüksek erozyon enerjisine ulaşan ve derine doğru aşındıran periyodik akışlı dereler, V profili oluşturan vadiler, yani kertik vadiler kazmışlardır (Foto 7). Vadilerin uzunlukları değişiklik arz etmektedir. Ancak en uzununu yaklaşık 2 km kadardır.

Foto 7. Boğazın Tzibritze adı verilen en dar ve derin kısmında ana vadiye dik olarak gelişen V görünümlü tali vadilerden biri.

Tzibritze Geçidi'nin içinde, kuzey ve güney kesiminde çok sayıda tepeler yer almaktadır. Fakat bunların ikisinden tarihi kaynaklarda özellikle söz edilir. Dolayısıyla bu tepeler, geçidin önemli morfolojik işaretleri arasında bulunur. Tepelerden birincisi, savaş günü Bizans ordugâhının kurulmuş olduğu tepedir. Niketas Khoniates, "*Ordunun tehlikeli geçidi arkasında bırakmış olan öncü birliği, bir anlamda emniyet arz eden bir tepeyi işgal ederek orada etrafı hendekle çevrili bir ordugâh kurdu*"⁵⁹, şeklinde bu tepeden bahseder. Yani Bizans ordusunun yürüyüş istikametine göre geçidin çıkışında, öncü birlikleri tarafından ordugâh kurabilecek kadar geniş ve yayvan bir tepe olmalıdır. Keza bu tepenin yakınında İmparator I. Manuel'in geçtiği akarsu da vardır.

Tepenin ve akarsuyun Bizans ordusunun hareket yönüne göre Bağırsak Boğazı'ndan Kızılören Ovası'na çıkışta yer alması gerekir. Kızılören Ovası'ndan Bağırsak Boğazı'nın girişinde (Bizans ordusunun ilerleyişine göre çıkışta), ilk planda Hüyük (Höyük) adını taşıyan bir tepenin varlığı dikkati çekmektedir (Foto 8). Eski bir yerleşmenin bulunduğu anlaşılan ve ova düzlüğünden yaklaşık

⁵⁹ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.126.

20 m yüksekliğe ulaşan bu tepe 200 x 400 m ebatlarındadır ve yaklaşık 80 000 m² lik yüzölçümüne sahiptir. Uzun eksenini kuzeydoğu – güneybatı yönünde olan ve I. Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilen tepenin tabanda yerli kayalar, yüzeyinde eski yapı malzemelerine ait parçalar ve bazı parsel izleri gözlenir. Bağırsak Boğazı'na, akarsuya ve çevreye hâkim konumu, yükseltisi ve genişliği ile Hüyük Tepe'nin Bizans ordugâhı olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Şüphesiz bu konunun yerinde, arazi üzerinde ve daha ayrıntılı incelenmesi ve değerlendirilmesi de gerekmektedir.

Foto 8. Bağırsak Boğazı'nın Kızılören havzası tarafında Bizans ordusunun muhtemelen ordugâh kurduğu Hüyük Tepe.

Boğazın içinde yer alan diğer önemli bir tepeden de İmparator I. Manuel Komnenos bahseder. İmparator mektubunda; *“Şiddetli saldırı ve püskürtme hareketi sırasında askerler yakında bulunan bir tepeye kale niyetine erişmek için ellerinden geleni yaptılar. İlerleyenler ötekilerinin üstlerine ister istemez yüklendiler. Kalkan geniş toz bulutundan askerler bastıkları yerde ne olduğunu göremez hale geldiler. İnsanlar ve atlar birbirlerini çiğneyerek engel tanımaksızın ileriye atıldıklarında yakındaki bir uçurumdan derin vadiye döküldüler”*⁶⁰ şeklinde bu tepeyi anlatmaktadır. İmparator I. Manuel'in sözünü ettiği tepe akarsu vadisinin kenarında, kale gibi nispeten yüksekçe ve

⁶⁰ Alexander Alexandrovich Vasiliev, *A.g.m.*, 1929-30, p.238, 239.

çevresine hâkim bir yerdir (Foto 9). Muhtemelen de boğazın orta kısımlarına tekabül etmektedir. Manuel'in dışındaki diğer kaynaklarda tepe ile ilgili maalesef bir bilgi yer almaz. Bu da tepenin tespitini büyük ölçüde güçleştirmektedir. Keza tepenin yeri ile tepeye erişmek için yapılan ileri harekât sırasında "*kalkan geniş toz bulutu*" ilişkisinin de ayrıca üzerinde durulması ve değerlendirilmesi gerekir. Konuyla ilgili arazi üzerinde daha ayrıntılı ve uzun süreli çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Burada üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus da, savaşın üzerinden geçen yaklaşık 8.5 asırda, doğal ve beşeri nedenlerle boğazda rölyefin az çok değişmiş olabileceğinin göz önüne alınmasıdır.⁶¹ Zira boğaz ve yakın çevresinde yüzeyleyen volkanik kayalar iklimin de etkisiyle nispeten hızlı bir fiziki parçalanmaya maruz kaldığı tespit edilmektedir (Foto 10). Böylece rölyefteki keskin hatlar ve diklikler, fiziki aşınma ve ortaya çıkan malzemenin birikmesiyle birlikte bu görünümünü kaybetmekte ve daha yumuşak topoğrafik yüzeylere dönüşmektedir. Bu süreçte ayrıca boğazda eskiden beri devam eden yol çalışmaları da ilave edildiğinde, boğaz tabanı ve yamaçlarında, özellikle de kuzey yamaçlarında önemli rölyef değişikliklerinin meydana geldiği söylenebilir (Foto 11). Bazı kesimlerde boğaz tabanı büyük hafriyatlarla önemli ölçüde genişletildiği görülür. Keza boğazın kuzey yamaçlarının tamamı ilk profil özelliklerini kaybetmiştir. Diğer bir ifadeyle boğazın tabanı ve yamaçları şüphesiz savaşın yapıldığı dönemde bugünkünden daha dar, dik ve egzotik bir görüme sahiptir.

---

⁶¹ Boğazda rölyefin değişmesi esasen bir makalenin konusu olabilecek kadar kapsamlı ve önemlidir. Burada yalnızca bu değişime dikkat çekilmesi bağlamında çok kısa temas edilmiştir.

Foto 9. Bağırsak Boğazı'nın darlaştığı orta kesiminde İmparator Manuel'in sözünü ettiği "kale fonksiyonlu" muhtemel tepelerden biri. Andezitlerden oluşan bu tepenin yol çalışmaları sırasında yapılan büyük boyutlu harfliyatla iki parçaya ayrıldığı görülür.

Yukarıda sözü edilenlerden başka Bağırsak Boğazı'nın birçok yerinde farklı görünüm ve oluşumlarda tepelere rastlanılır. Genellikle volkanik oluşumlu tepeler, şekilleri itibariyle daha çok dikkat çekmekte ve boğaza egzotik bir görünüm vermektedir. Ayrıca geçidin kuzey kesiminde, topografik bakımdan yayvan görünümde çok sayıda tepeler de yer almaktadır. Bu tepelerin arasında nispeten geniş tabanlı vadiler gelişmiştir.

Mekânın rölyef özellikleri kısmına son verirken, bu satırların yazarı, Denizli ve Isparta yörelerinde Myriokephalon Savaşı ile ilgili adı geçen bütün yerlere birçok defalar gidip arazi çalışmaları yapmış; görüşlerde dile getirilen bütün unsurları, kanıtları, ana tarihi kronikleri dikkate alarak yerinde coğrafya biliminin sağladığı imkânlarla mukayeseli bir şekilde irdelemiş ve değerlendirmiştir. Savaşın yapıldığı ileri sürülen diğer yerlerin hiç birinde, Bağırsak Boğazı'nın kendine has rölyefi gibi bir rölyefe rastlanılmamıştır.⁶²

⁶² Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, *A.g.e.*, 2017, s.51.

Foto 10. Bağırsak Boğazı ve yakın çevresinde yüzeyleyen volkanik kayalarda nispeten hızlı bir fiziki parçalanma süreci yaşanmaktadır. Böylece rölyefin dik ve sert görünümü hızlı bir şekilde değişikliğe uğramaktadır.

Foto 11. Bağırsak Boğazı'nda yapılan hafriyatın boyutunu yansıtan örneklerden biri. Yol çalışmalarında boğazın doğal görünümünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

HİDROĞRAFİK ÖZELLİKLER

Savaş yerini ayırt edici önemli coğrafi verilerden birini de hidrografik elemanlar teşkil etmektedir. Savaşın yapıldığı boğaz içinde “akmakta olan bir akarsu” vardır. Akarsu terimi, tarihi kaynaklardan yalnızca Niketas Khoniates’in eserinde iki yerde bulunur. Müellifin Türkçeye çevrilen eserinde; “İmparator ancak güçlükle, kısmen cesetleri çiğneyerek, atı üstünde bu yol vermez arazide ilerleyip buradan akmakta olan suları coşkun çayı geçti. Bu arada Bizanslılardan bir grup İmparatoru görüp koşarak onun yanına geldi ve ona katıldı”, eserin aynı sayfasında yer alan “İmparator onların yanına [Boğazdan çıkan öncü birliklerin yanına] gelmezden önce, biraz evvel sözünü ettiğim ırmak yanındayken susuzluk hissetmiş ve refakatçilerinden birisine, bir kova bularak kendisine su getirmesini rica etmişti”⁶³, ifadelerinden boğaz içinde ülkemizin iklim şartlarına göre Eylül ayı gibi nisepten kurak bir dönemde akış gösterebilen bir akarsuyun bulunduğu anlaşılır.

Khoniates’in eserinin Türkçe çevirisinde yer alan “buradan akmakta olan suları coşkun çayı geçti”⁶⁴, ifadesi, aynı eserin 1835 yılına ait Latince nüshasında: sayfa 240’ta “fluente amne” ve diğeri ise sayfa 241’de “fluente fluvio”⁶⁵ şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla müellif, eserinde yalnızca “fluente fluvio”; “akan bir akarsu” ve “fluente amne”; “akan bir dereden” söz etmiştir. Başka bir deyişle hidrografik terminolojiye göre, boğazın içinde, savaşın yapıldığı 17 Eylül gününde, İmparator I. Manuel’in boğazın çıkışına yakın üzerinden geçtiği ve hatta suyundan içmek istediği “akan, akmakta olan, akış halinde bir akarsu” mevcuttur.

Kızılören tarafında ilk tabileri aldığı kesimde Çokasuyu adı verilen akarsu, boğaz kesiminde Bağırsak adını alır ve menderi bir uzanış gösterir. Bağırsak, bazı eserlerde Barsak şeklinde yazılır. Umar, Barsak kelimesinin “soğuk dere” anlamına geldiğini belirtir⁶⁶. Bundan başka, boğaza niçin bağırsak adının verildiği konusunda açıklayıcı nitelikte doyurucu bir bilgiye henüz ulaşılamamıştır. Boğazdan çıktıktan sonra akarsu, Yunuslar’ın kuzeydoğusuna rastlayan üç yol kavşağında keskin bir dirsek yaparak güneybatıya doğru yönelir. Bu kesimden itibaren akarsu (Büyük Çay, Sarıöz gibi adlar verilir) hafif engebeli plato sahalarında, nispeten geniş tabanlı vadiler içinden akışını sürdürür ve çok sayıda kollar alarak Beyşehir Gölü’ne ve kanalına boşalır.

⁶³ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.128.

⁶⁴ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.128.

⁶⁵ Nicetae Choniatae, A.g.e., 1835, p.240, 241.

⁶⁶ Bilge Umar, A.g.e., s.147.

Çayın aktüel yatağı boğaz kesiminde vadinin güney yamacını takip etmekte olup yaklaşık 3-4 m genişliğinde ve 2-3 m derinliğindedir. Boğazın güney yamacı ve aktüel akarsu mecrası, bugüne kadar yapılan yol çalışmalarında belirgin bir beşeri değişikliğe maruz kalmaması coğrafi verilerin korunması bakımından önemlidir. Boğaza giriş kısmında akarsu mecrasının yüksekliği 1350 m iken Yunuslar köyünün kuzeydoğusunda boğazdan çıktığı yerde 1250 m kadardır. Dolayısıyla bu iki yer arasında 12 km uzunluğunda olan boğazın yatak eğimi % 1 civarındadır. Bu değer ortaya koyduğu gibi, boğazın eğimi oldukça düşük olup her türlü ulaşım aracının geçmesine elverişli durumdadır.⁶⁷

Bağırsak Çayı, Kızılören havzasının sularını drene etmektedir. Akım değerleri iklim şartlarına göre değişmekle birlikte devamlı bir akış gözlenir (Foto 12). Devamlı ve periyodik akışlı birçok derelerin yanı sıra çoğunluğunun debisi 1-3 lt/sn arasında değişen çok sayıda su kaynaklarıyla da beslenir. Su kaynakları, özellikle Sağlık köyü tarafında yoğunlaşır. Örneğin Göynük, Elmalı, Taşpınar, Bakır, İlet, Sıtma, Genyer, Basmakçı, Havana, Kamışçık, Zeynep, Bekir, Kırızlı ve Keklik pınarı gibi onlarca kaynağın suları Bağırsak Çayı'na ulaşır. Keza boğazın içinde ve yamaçlarında da küçük su kaynakları vardır.

Foto 12. Bağırsak Çayı havzasında son dönemde sulu tarım faaliyetlerinin yoğunlaşmasına rağmen akarsu yatağında devamlı bir akış görülür.

⁶⁷ Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, *A.g.e.*, 2017, s.52.

Ülkemizin hemen her yerinde olduğu gibi Kızılören havzasında su ihtiyacı ve su kullanımı devamlı bir surette artış halindedir. Kızılören ve Sağlık yerleşmelerinin içme ve kullanma suyunun yanı sıra tarım alanlarının sulanmasına yönelik su talebi de her geçen gün artmaktadır. Bu durum havzadan Bağırsak Çayı'na gelen su miktarının azalmasına ve yaz mevsiminde akımın düşmesine yol açmaktadır. Bilhassa Sağlık ve Kızılören köylerinin yakın çevresindeki tarım alanlarında sulamanın yoğunlaştığı görülür.

Öte yandan savaşın yapıldığı dönemde Bağırsak Çayı'nın debisi şüphesiz çok daha fazla idi. Çünkü o dönemde havzada meskûn nüfus sayısı daha az olduğu gibi bugünkü tarım alanları ile sulamalı ekip-biçme faaliyetleri de mevcut değildi. Havzada farklı şekillerde sarf edilen yeraltı ve yüzey sularının akışa yansımaları durumunda mevcut akarsu debisinin bir misliden daha fazla artacağı söylenebilir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Savaş yerinin bitki örtüsüyle ilgili kaynaklarda maalesef fazla bir bilgi mevcut değildir. Yalnızca Niketas Khoniates'in, "*Böylece Türklerin oklarıyla öküz ve sürücüsü, at ve binicisi ölüp gitti; çatlak ve yarıklar cesetle doldu, ağaçlar arasını maktul düşenler doldurdu, kan selleri peyda oldu ve insan ve hayvan kanı bir arada aktı*"⁶⁸, "*İmparator I. Manuel bir ahlât ağacının gölgesine sığınmış, yorgunluğunu atarak taze kuvvet kazanmak istiyordu*"⁶⁹ ve "*Hendekler içlerine dolan cesetlerle düzelmiş, vadiler tepelere dönmüştü, çalılıklar cesetlerle örtülmüştü*"⁷⁰ şeklinde eserinin farklı yerlerinde küçük değinmeler vardır. Khoniates'in anlatımında geçen "*ağaçlar*", "*ahlât ağacı*" ve "*çalılıklar*" ifadelerinden geçidin yamaçlarının ağaç ve çalılardan oluşan bir vejetatif örtüyle kısmen veya tamamen kaplı olduğu öğrenilir. Diğer yandan Selçuklu kuvvetlerinin geçidin içinde ve yüksek kesimlerinde kısmen gizlenerek konuşlandığı göz önüne alındığında; yamaçların çalı ve ağaç formunda ve belirli bir yoğunlukta bitki örtüsüyle kaplı olduğu sonucuna da kolaylıkla ulaşılır.

Niketas Khoniates kitabında zikrettiği gibi İmparator Manuel, boğazın çıkışında öncü birliklerinin kurduğu Bizans ordugâhına gelmeden evvel, bir ahlât ağacının gölgesine sığınmış ve yorgunluğunu atarak taze kuvvet kazanmak istemişti. Bu nedenle savaşın yapıldığı geçit ve çevresinde ahlât ağaçlarının varlığı ayrı bir önem kazanmıştır. Ahlât ağacı yani yabani armut ise Anadolu'nun hemen her yöresinde orman açıklıklarında ve güneşli alanlarda doğal olarak

⁶⁸ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.125.

⁶⁹ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.127.

⁷⁰ Niketas Khoniates, A.g.e., 1995, s.131.

yetişen ağaç türlerinden biridir. Meyvesinden özellikle çobanlar ve hayvanlar yararlanır.

Bağırsak Boğazı'nın içinde ve etrafında ahlât ağaçlarının oldukça yaygın olarak yetiştiği dikkati çekmektedir. Bir kısmına armut aşıl原因an ahlât ağaçları, özellikle boğazın Kızılören Ovası'ndan girişinde, her iki tarafında ve Höyük Tepe üzerinde müşahede edilmektedir (Foto 13). Savaş yeri olduğu ileri sürülen yerler arasında en fazla, en yaygın bir şekilde Bağırsak Boğazı ve çevresinde gelişmiştir. Diğer ağaç türleri arasında ise meşe, karaçam ve ardıç yer almaktadır. Meşe ormanları daha çok baltalık, karaçam ormanları koru durumundadır.

Foto 13. *Ahlât ağaçları Bağırsak Boğazı ve yakın çevresinde yaygın bir şekilde gözlenir.*

Savaştan günümüze yaklaşık 8.5 asır geçmiştir. Bu zaman içinde bitki örtüsünde önemli bir tahribatın olduğu görülür. Savaşın yapıldığı dönemde boğaz ve çevresinin şüphesiz orman örtüsü bakımından daha zengin olduğunu söylemek mümkündür (Foto 14). Zira Yunuslar, Sağlık ve Derbenttekte gibi boğazın çevresinde konumlanan yerleşmelerde eski evlerin inşasında kullanılan ahşap malzemenin (ağaç, kereste) niteliği de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Foto 14. *Bağırsak Boğazı ve yakın çevresi şiddetli tahribata rağmen yer yer yoğun bir orman örtüsüyle kaplı durumdadır.*

SONUÇ

Myriokefalon Savaşı'nın yeriyle ilgili yaklaşık 20 yıldır devam eden çalışmalarımızda tarihi kaynaklarda mevcut coğrafi tasvirler, bilgiler ve verilerin bir bütün olarak Bağırsak Boğazı ile örtüştüğü tespit edilmektedir. Gerçekten bu boğazda Türk ordusunun önceden avantajlı bir şekilde konuşlanması, pusu kurması, vadi yamaçlarının yukarisından aşağısına doğru artan bir güçle hücum etmesi, ok ve mızrakla saldırıya geçmesi, Bizans Ordusu'nu yanlardan, önden ve arka taraftan kuşatması, boğazın daralması, sonra genişleyip tekrar daralması gibi onlarca verinin, kısacası tarihi kaynaklarda anlatıldığı şekilde bir savaşın cereyan etmiş olması coğrafya bakımından mümkündür.

Bizans ordusunun hedefinin Selçuklu başşehri Konya olması ve savaşın da Türk toprakları içinde oluşu, İmparator I. Manuel Komnenos'un Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerlemesi, savaş yerinin Konya yakınlarında ve hatta şehre bir günlük yürüyüş mesafesinde olması, yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi, Hisar-ı Meldos ve Myriokephalon Kalesi arasındaki bağlantının tespit edilmesi, Tzibrelitzemani (Cybrilcymani) Geçidi ve Pusguse (Beyşehir) Gölü'nün açık lokasyon ilişkisi, savaş yerinin dar ve uzun bir geçit; yani bir boğaz vadi karakterinde olması,

geçidin uzunluğu, genişliği, geçidin ve çevresinin topografik özellikleri, geçidin içinde ve hatta dar kesiminde yedi adet vadi, yarık şeklinde bir jeomorfolojik oluşumun varlığı, geçidin çıkışında Bizans ordusunun karargâh kurabileceği emniyet arz eden bir tepenin varlığı, geçidin içinde, Eylül ayı gibi kurak bir dönemde akış halinde bir akarsuyun varlığı, geçidin eskiden beri önemli bir yol güzergâhını teşkil etmesi gibi daha onlarca coğrafi bilgiler ve veriler çok açık bir şekilde Bağırsak Boğazı'nın savaş yeri olduğunu göstermeye yeterlidir. Dolayısıyla coğrafya ve tarihî coğrafya yaklaşımıyla ele alındığında; Myriokephalon Savaşı'nın yeri, çok fazla tartışmaya açık bir konu da değildir.

Konya Büyükşehir Belediyesi ve diğer paydaş kurum ve kuruluşlarla birlikte 16-17 Eylül tarihinde son iki yıldır (2016 ve 2017) gerçekleştirilen Myriokephalon Zaferi'nin yıl dönümünün gelişen etkinliklerle anılması ve kutlanması, bu savaşla ilgili ülkemizde bir farkındalığın oluşturulması ve savaşın hak ettiği yeri alması bakımından büyük önem arz etmektedir. Belki böylece Bizans ordusunu Bağırsak Boğazı'ndan geçirmeyerek tarihin akışını ve milletimizin kaderini değiştiren büyük komutan ve stratejist Sultan II. Kılıç Arslan'a ve askerlerine bir parça da olsa vefa borcu ödenmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anna Komnena, *Alexiad* (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Bildirici, Mehmet, *Tarihi Su Yapıları: Konya Karaman Niğde Aksaray Yalvaç Side Mut Silifke, Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Yayını*, Ankara, 2009.
- Bozyiğit, Recep ve Güngör, Şenay, "Bağırsak Boğazı ve Çevresinin (Konya) Jeomorfolojik Özellikleri", *3rd International Geography Symposium (GEOMED 2013)*, 2013, s.345-356.
- Ceylan, Mehmet Akif, *Baklan-Çivril Havzasının Hidrojeomorfolojik Etüdü*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998.
- Ceylan, Mehmet Akif ve Eskikurt, Adnan, "Kûfi Çayı Boğazı'nın Doğal ve Tarihi Coğrafyası", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 3, İstanbul, 2001, s.123-152.
- Ceylan, Mehmet Akif, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 187, TDAV, İstanbul, 2010, s.159-196.
- Ceylan, Mehmet Akif ve Eskikurt, Adnan, "Anadolu'nun Tarihini Yeniden Yazdıracak Keşif: Miryokephalon Savaşı 17 Eylül 1176", (Röportajı Yapan: Kemal Erkan, Ahmet Apaydın), *Yedikta Dergisi*, Sayı 83 (Temmuz), İstanbul, 2015, s.28-35.
- Ceylan, Mehmet Akif, "Coğrafi Perspektiften Myriokephalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağırsak Boğazı," *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, Sayı 5, Konya, 2016, s.69-94.
- Ceylan, Mehmet Akif, Eskikurt, Adnan, *Tarihi Coğrafya Açısından Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) ve Konya Bağırsak Boğazı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 359, Konya, 2017.
- Cramer, John Anthony, *A Geographical And Histori Description Of Asia Minor; With A Map*, C.II, At The University Press, Oxford, 1832.
- Çay, Mehmet Abdulhalûk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamukbeli (Myriokephalon) Zaferi*, Orkun Yayınları, İstanbul, 1984.
- Çay, Mehmet Abdulhalûk, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Dirimtekin, Feridun, *Konya ve Düzbel (1146 ve 1176)*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944.
- Erdoğan, Mehmet Akif, "Akşehir Sancağı'ndaki Dirliklerin III. Murad Devri'ndeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 1, Ankara, 1990, s.127-162.
- Erdoğan, Mehmet Akif, *Beyşehir Sancağı'nın 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir, Seydişehir, Bozkır)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2004.
- Erdoğan, Mehmet Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Erdoğan, Mehmet Akif, *1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.
- Ertürk, Volkan, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

- Eskikurt, Adnan ve Ceylan, Mehmet Akif, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Zaferi (Beyşehir-Bağirsak Boğazı-Miryokephalon) 17 Eylül 1176*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015.
- Eskikurt, Adnan, "Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar" *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, Sayı 6, Konya, 2017, s.65-93.
- Gregory Ebu'l-Farac, *The Chronography of Gregory Ebu'l-Farac* (Çev. Ernest A. Wallis Budge), I-II, Oxford University Press, London, 1932.
- Gregory Ebu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi* (Çev. Ömer Rıza Doğrul), I-II, Ankara, 1987.
- Hendy, Michael F, *Studies in Byzantine Monetary Economy (c.300-1450)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Héthoum (Comte De Gorigos/Count of Gor'igos), "*Table Chronologique*" (Çev. Edouard Dulaurier), Recueil Des Historiens Des Croisades Document Arméniens, Tome I, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Paris, 1869.
- Héthoum, *King Het'um II*, (Çev. Robert Bedrosian), ([http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289-1307,_King_Het'um_II,_Chronicle_\[The_Armenia_History\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289-1307,_King_Het'um_II,_Chronicle_[The_Armenia_History],_EN.pdf)).
- Ioannes Cinnamus, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Ioannes Cinnamus* (Ed. Barthold Georg Niebuhr), Impensis Ed. Weberi, Bonnae, 1836.
- Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (Haz. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- Kahraman, Seyit Ali, *XVI Yüzyıl Başlarında Karaman Vilayeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- Karauğuz, Güngör ve Kunt, Halil İbrahim, (2004), *Eskiçağ Kaleleri, Çizgi Kitabevi*, Konya.
- Kiepert, Richard, *Karte von Kleinasien*, Band CII, Afium Karahisar, Berlin, 1905.
- Kiepert, Richard, *Karte von Kleinasien*, Band CIII, Konia, Berlin, 1912.
- Köylerimiz (1 Mart 1968 Gününe Kadar)*, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1968.
- Mustafa Arslan, "On Ancient Luwian Elements in the Toponymy of the Beyşehir County, Turkey", *Directions in Urban Place Name Research (13-16 Ağustos 2009)*, Helsinki-Finlandiya, p.3-9.
- Muşmal, Hüseyin, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, Konya, 2005.
- Nicetae Choniatae, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Nicetae Choniatae*, (Ed. Barthold Georg Niebuhr), Impensis Ed. Weberi, Bonnae, 1835.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Ramsay, William Mitchell, "Note on W.M. Ramsay's Antiquities of Southern Phrygia", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 4 (3), 1888, p.320.
- Ramsay, William Mitchell, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1895.

- Ramsay, William Mitchell, "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 9, 1902, p.243-273.
- Ramsay, William Mitchell, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1960.
- Roger de Hoveden, *The annals of Roger de Hoveden, Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201* (Latince'den İngilizce Çeviri Henry T. Riley), Vol. I, London, 1853.
- Roger de Hoveden (Benedict of Peterborough), *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis, (The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192)*, (Ed. William Stubbs), Vol. I-II, Oxford, 1867.
- Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene* (Ed. William Stubbs), Vol. II, London, 1869.
- Sarre, Friedrich, *Küçük Asya Seyahati-1895 Yazı* (Çev. Dara Çolakoğlu), Pera Yayınları, İstanbul, 1998.
- Selçuk Biricik, Ali, *Beyşehir Gölü Havzasının Strüktürel ve Jeomorfolojik Etüdü*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.
- Smbat Sparapet, "*Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sëmpad*", (Çev. Edouard Dulaurier), Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris, 1869.
- Smbat Sparapet, *Chronicle* (Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey (http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf), 2005, Erişim Tarihi: 27.10.2016.
- Süryani Mihael, "*Extrait de la Chronique de Michel le Syrien*", Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens (Edit. Edouard Dulaurier), Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris, 1869.
- Süryanî Mihael, *Chronique De Michel Le Syrien* (Ed. J. B. Chabot), Tome III, Ernest Leroux, Paris, 1905.
- Süryanî Mihael, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians* (Çev. Robert Bedrosian), (<https://archive.org/details/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians>).
- Swoboda, Heinrich, Keil, Josef, Knoll, Fritz, *Denkmaler Aus Lykaonien Pamphylien und Isaurien*, Verlag Rudolf, Wien, 1935.
- Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich, "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXVII, Leipzig und Berlin, 1927, p.288-290.
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXIX, Leipzig und Berlin, 1929-30, p.233-244.
- Yıldız, Suat, (H.984) *1576-1577 Tarihli Tımar Ruznamçe Defterine Göre Karaman Eyaleti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

Yörük, Doğan, "Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi (1483)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXV (40), 2006, s.177-202.